

**GRODZISKO Z WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA
W ROGACZEWIE WIELKIM, GM. KRZYWIŃ,
POW. KOŚCIAŃSKI (STAN. 22, AZP 60-27/129).
WYNIKI WSTĘPNYCH BADAŃ WERYFIKACYJNYCH**

EARLY IRON AGE STRONGHOLD IN ROGACZEW WIELKI,
COMMUNE, KRZYWIŃ, DISTRICT KOŚCIAŃSKI (SITE 22,
AZP 60-27/129). RESULTS OF PRELIMINARY VERIFICATION
RESEARCH

Marcin Krzepakowski

Fundacja Relicta
os. Stefana Batorego 82o/14, 60-687 Poznań
fundacja.relicta@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2980-5473>

Grzegorz Szczurek

Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego
Instytut Interdyscyplinarnych Badań Historycznych
pl. św. Józefa 2–4, 62-800 Kalisz
g.szczurek@uniwersytetkaliski.edu.pl
<https://orcid.org/0009-0002-8569-6977>

Artur Golis

Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego
ul. Piekary 17, 61-823 Poznań
artur.golis@zpkww.pl

Robert Rybicki

Więckowice
robert.adam.rybicki@gmail.com

ABSTRACT: This paper discusses the preliminary results of research on a newly discovered Early Iron Age defensive structure in southern Wielkopolska [Great Poland]. So far, the scope of work on the site at Rogaczewo Wielkie, Kościan District, has been limited to a comprehensive analysis of archival material, LiDAR data, surface research and a small survey trench. The obtained results of radiocarbon dating make it possible to include the Rogaczewo settlement in the catalogue of Wielkopolska fortified settlements of the Hallstatt period. The research, which will be continued, provide an excellent example of model cooperation between archaeological circles and institutions and enthusiasts who are not professionally involved in the protection of archaeological cultural heritage.

KEYWORDS: Early Iron Age, Wielkopolska (Great Poland), Hallstatt period, defensive structures, fortified settlements, Lusatian culture, remote sensing

Pod względem rozpoznania archeologicznego Wielkopolska to jeden z najlepiej prezentujących się regionów w skali całego kraju. Taki stan rzeczy jest wypadkową wielu czynników: wczesnym zainteresowaniem starożytnym miejscowego ziemiaństwa i duchowieństwa, intensywnej działalności ośrodka uniwersyteckiego i placówek muzealnych z Muzeum Archeologicznym w Poznaniu na czele, a w dużej mierze wybitnie rolniczemu krajobrazowi. Duże powierzchnie pól uprawnych umożliwiają identyfikację zabytków archeologicznych nie tylko tradycyjnymi metodami (badania powierzchniowe), stanowią również atrakcyjny teren dla prospekcji lotniczej. I choć wydawałoby się, że skatalogowano już niemal wszystkie najcenniejsze obiekty tego regionu, niemal każdy kolejny rok dostarcza kolejnych niespodziewanych odkryć. Wśród nowo odkrywanych stanowisk są i takie, które ze względu na zachowaną formę terenową i/lub olbrzymi potencjał badawczy powinny zostać objęte formą ochrony wynikającą z wpisu do rejestru zabytków.

Dzięki powszechnemu dostępowi do stale przyrastających danych teledetekcyjnych, odkrycia takie często są udziałem miłośników przeszłości, którzy nie zajmują się zawodowo archeologią, ale poświęcają wolny czas na ich analizę. Ta oddolna inicjatywa, doskonale wpisująca się w modny ostatnio nurt archeologii uspołecznionej (*public archeology*), mogłaby stanowić bardzo duże wsparcie dla systemu ochrony zabytków. Niestety polskie realia są zupełnie inne. Przeciążenie i niewydolność instytucji powołanych do realizacji tych zadań powoduje, że wiele wartościowych zgłoszeń pozostaje bez echa, a sami „lidarowi argonauci” nierzadko postrzegani są przez urzędników jako zło konieczne. Niejednokrotnie od samych archeologów zależy zatem, czy i w jaki sposób dane zgromadzone przez internetowych odkrywców zostaną „skonsumowane”: jak szybko informacje o odkrytym stanowisku trafią do obiegu naukowego, a sam zabytek uzyska właściwą ochronę.

Przykładem takiej modelowej współpracy są badania obiektu obronnego w Rogaczewie Wielkim, gm. Krzywiń, pow. kościański, zidentyfikowanego w grudniu 2019 roku przez Artura Golisa z Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego (ZPKWW) na podstawie analizy cieniowanego numerycznego modelu terenu (CNMT), pochodnej lotniczego skanowania laserowego LIDAR (<https://www.geoport.gov.pl>). Niezwłocznie po dokonaniu odkrycia pracownicy ZPKWW przeprowadzili wizję terenową, a nieco później, w styczniu 2020 roku, miały miejsce kolejne oględziny obiektu, w których brali udział Artur Golis, Marcin Krzepakowski i Grzegorz Szczurek.

Zgłoszenie nowo odkrytego stanowiska, wraz z informacją o innych nieobjętych ochroną obiektach archeologicznych na obszarze Parku Krajobrazowego im. gen. Dedydereggo Chłapowskiego, zostało przekazane do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu i Delegatury tej instytucji w Lesznie¹. Wstępne wyniki inwentaryzacji zabytków archeologicznych na terenie tego parku przedstawiono również w formie referatu (2019 rok), a następnie w wersji pisanej w Biuletynie Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego (Golis, Nowak, 2002)².

Obiecujące obserwacje terenowe poczynione zimą 2020 roku stanowiły asumpt do przeprowadzenia badań weryfikacyjnych. Ich głównym celem było ustalenie chronologii założenia oraz wstępne rozpoznanie konstrukcji obwodu obronnego. Prace te, będące przedmiotem niniejszego artykułu, przeprowadzono w 2023 roku dzięki funduszom wyasygnowanym przez ZPKWW³.

POŁOŻENIE I OPIS OBIEKTU

Założenie obronne będące przedmiotem analizy zlokalizowane jest około 0,25 km na północ od zabudowań Rogaczewa Wielkiego i około 2 km na południowy wschód od Turwi, w dnie podmokłej doliny skanalizowanego obecnie cieku, określanego jako Racocki Rów lub Rów Wysokość (ryc. 1)⁴. Dolina ma w tym miejscu szerokość około 0,6 km, a jej dno znajduje się na poziomie około 75,9–76,5 m n.p.m. Warto w tym miejscu odnotować, że obiekt będący przedmiotem tego wstępnego opracowania położony jest zaledwie 0,7 km na wschód od datowanego na starsze fazy wczesnego średniowiecza grodziska w Turwi, które już kilkakrotnie było przedmiotem badań powierzchniowych, sondażowych i doczekało się licznych wzmianek w starszej i nowszej literaturze (m.in. Kowalenko, 1938, s. 312; Hensel, Hilczer-Kurnatowska, Łosińska 1995, s. 101–104). Co znamienne, położony nieopodal znacznie rozleglejszy obiekt obronny nie został uwzględniony na żadnej ze znanych nam map tych terenów, nie zachowały się również wzmianki archiwalne na jego temat ani przekazy lokalne. Nie został on również zidentyfikowany podczas badań powierzchniowych realizowanych dwukrotnie w latach 80. XX wieku, choć jak wykażemy w dalszej części tekstu, jego powierzchnia była jeszcze wtedy niezalesiona, a więc dostępna do tego typu działań (Czerniak, 1982)⁵. Natomiast po obu stronach doliny wyznaczono

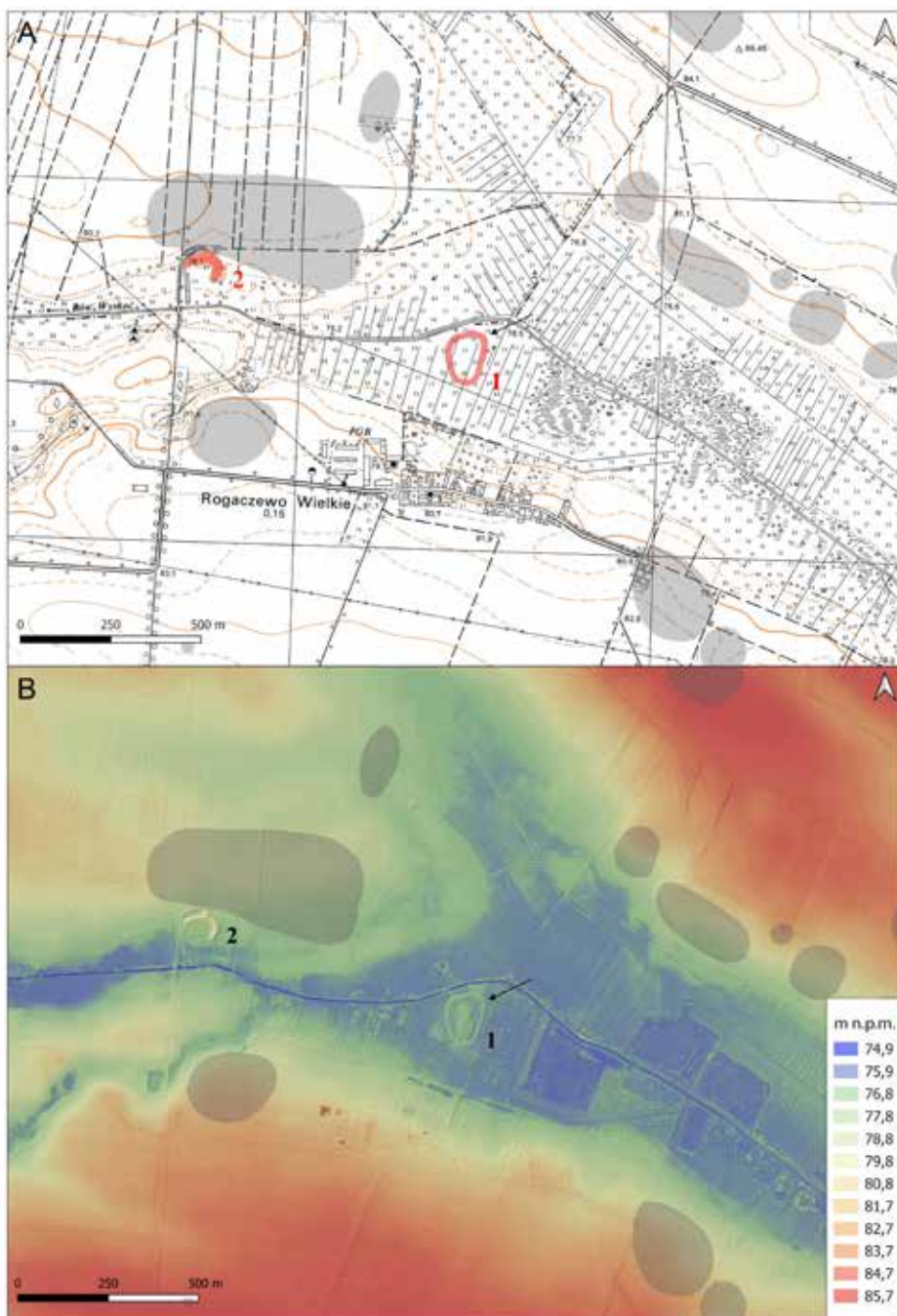
¹ Zgłoszenie stanowisk archeologicznych z dnia 22 stycznia 2020 roku do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu, ZOKWW znak DOP.441.2.1/2020. Do tej pory obiekt nie doczekał się wizytacji ze strony służb konserwatorskich.

² A. Golis, H. Nowak, *Wykorzystanie Numerycznego Modelu Terenu w analizie potencjalnych stanowisk archeologicznych w parkach krajobrazowych Wielkopolski*, GIS w Parkach – sesja referatowa, Izabelin.

³ W tym miejscu składamy podziękowania dyrekcji ZPKWW za wsparcie administracyjne i finansowe podczas realizacji badań.

⁴ W klasyfikacji Jerzego Kondrackiego (2009) teren ten położony jest w północnej części Pojezierza Krzywińskiego (315.82) – mezoregionu wchodzącego w skład Pojezierza Leszczyńskiego (315.8).

⁵ Pierwsze szersze rozpoznanie tego typu przeprowadziły w 1980 roku PP PKZ we Wrocławiu na zlecenie Biura Projektów Wodnych Melioracji w Poznaniu i objęło ono południowy brzeg Rowu Wysokość. Prospekcję realizowano wówczas w związku z planami utworzenia zalewu Polder Wysokość – Racot. Dwa lata później przeprowadzono kolejne prace w ramach programu AZP, które objęły cały obszar 60-27.

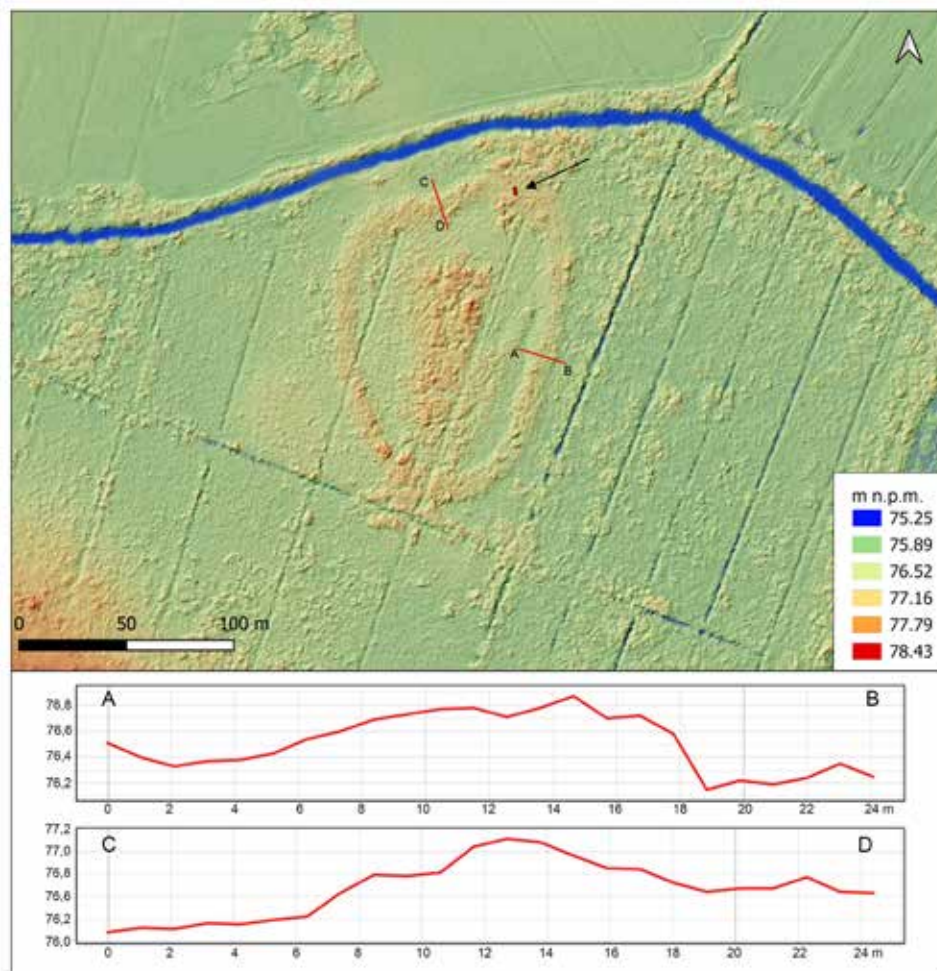

Ryc. 1. Rogaczewo Wielkie, gm. Krzywiń, stan. 22. Lokalizacja obiektu obronnego na wycinku mapy topograficznej (A) i na CNMT w skali barwnej (B) z uwzględnieniem stanowisk archeologicznych datowanych na epokę brązu i wczesną epokę żelaza (oprac. M. Krzepakowski, za: geoportal.gov.pl)

Fig. 1. Rogaczewo Wielkie, Krzywiń Commune, site 22. Location of the defensive structure on a fragment of a topographic map (A) and on the CNMT in colour scale (B) showing archaeological sites dated to Bronze Age and Early Iron Age (compiled by M. Krzepakowski, after: geoportal.gov.pl)

wówczas szereg rozległych stanowisk płaskich, z których znaczna część wiązana jest z osadnictwem z epoki brązu (ryc. 1).

Omawianą tu formę terenową tworzy silnie zniwelowany (zwłaszcza w partii północnej) owalny wał ziemny o podstawie sięgającej 14 m szerokości i wysokości względnej nieprzekraczającej 1 m (ryc. 2, 3). Całkowita powierzchnia obiektu to 1,22 ha, jego długość mierzona na osi północ-południe wynosi około 156 m, a szerokość (na osi

Ryc. 2. Rogacze Wielkie, gm. Krzywiń, stan. 22. Weryfikowany obiekt obronny na CNMT w skali barwnej z lokalizacją wykopu sondażowego (oznaczony strzałką) i profilami wału (oprac. M. Krzepakowski, za: geoportal.gov.pl)

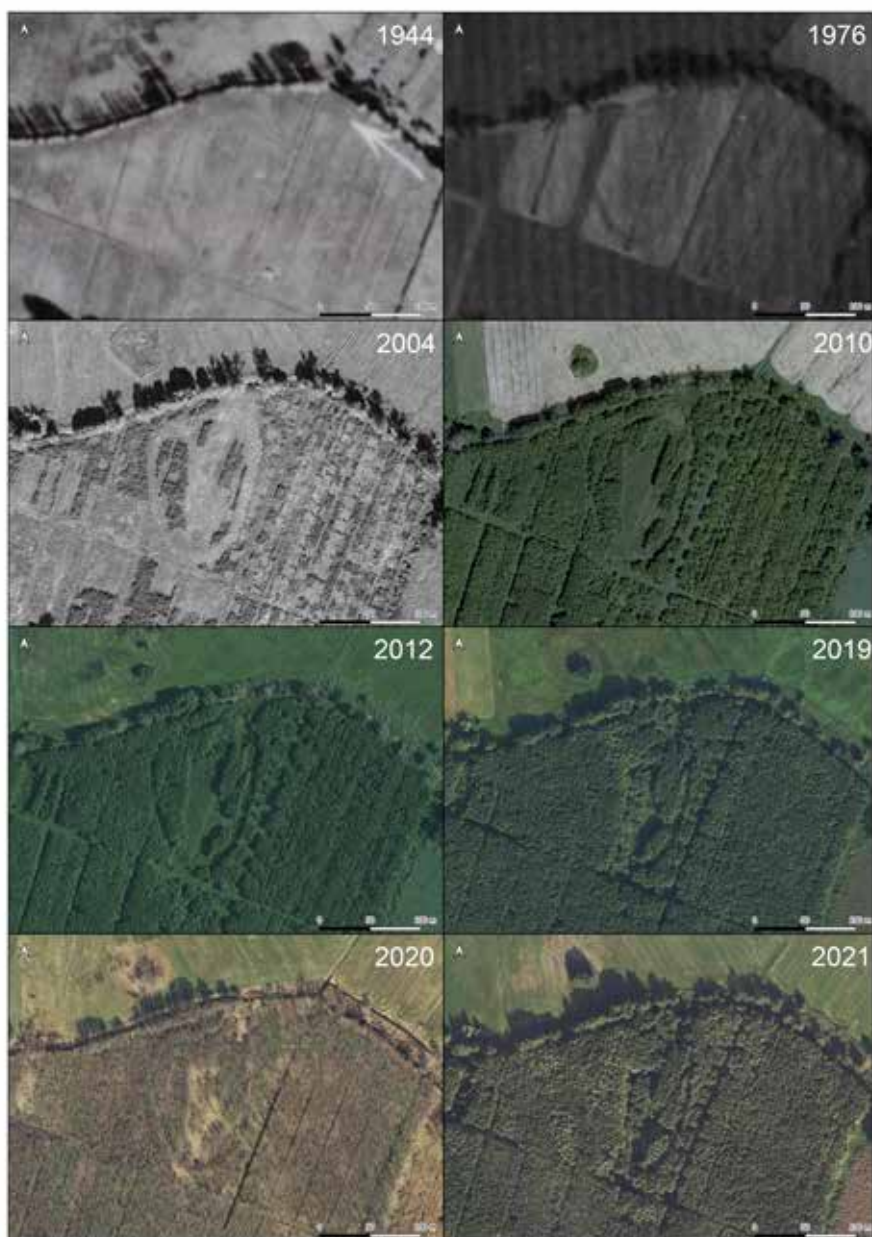
Fig. 2. Rogacze Wielkie, Krzywiń Commune, site 22. CNMT in colour scale showing the analysed defensive structure with test pit marked with an arrow and rampart profile (compiled by M. Krzepakowski, after: geoportal.gov.pl)

Ryc. 3. Rogaczewo Wielkie, gm. Krzywiń, stan. 22. Zarys silnie zniwelowanego wału obiektu obronnego (fot. H. Nowak)

Fig. 3. Rogaczewo Wielkie, Krzywiń Commune, site 22. Outline of a strongly levelled rampart of the defensive structure (photo: H. Nowak)

wschód-zachód) dochodzi do 113 m. Północny odcinek wału, usytuowany najbliżej kanału, w nieokreślonym czasie uległ niemal zupełnej niwelacji. Obwód obronny, przecięty w kilku miejscach współczesnymi rowami melioracyjnymi, zamyka obszar o powierzchni około 0,8 ha (długość na osi północ-południe: około 125 m; szerokość na osi wschód-zachód: około 80 m). W centralnej części majdanu zwraca uwagę charakterystyczne, trapezowate wywyższenie o wymiarach 82 x 38 m, zorientowane dłuższymi krawędziami wzdłuż osi północ-południe (ryc. 2). Cały obszar obiektu porośnięty jest 23-letnim drzewostanem z dominacją olchy, powstałym w wyniku zalesienia. Jak jednak wykazała analiza archiwalnych zobrazowań lotniczych oraz map historycznych, przynajmniej od schyłku XIX wieku obszar grodziska zajmowały łąki. Wybór fotografii lotniczych z lat 1944–2021 doskonale ilustruje zmianę sposobu zagospodarowania powierzchni interesującego nas założenia i stopniowe zacieranie się jego widoczności w pokrywie roślinnej (ryc. 4).

Ryc. 4. Rogaczewo Wielkie, gm. Krzywiń, stan. 22. Zmiany sposobu użytkowania terenu grodziska i szaty roślinnej na wybranych fotomapach z lat 1944–2021 (oprac. M. Krzepakowski, za: igrek.amzp.pl – 1944 r.; archiwum Stacji Badawczej PAN w Turwi – 1976 r.; geoportal.gov.pl – l. 2004–2021)

Fig. 4. Rogaczewo Wielkie, Krzywiń Commune, site 22. Changes in the use of the fortified settlement area and vegetation on selected photomaps from 1944–2021 (compiled by M. Krzepakowski, after: amzp.pl – 1944; archives of the Research Station of the Polish Academy of Sciences in Turew – 1976 r.; geoportal.gov.pl – l. 2004–2021)

PRZEBIEG I WYNIKI BADAŃ WERYFIKACYJNYCH

Wstępną weryfikację nowo odkrytego założenia w Rogaczewie Wielkim przeprowadzono w listopadzie i grudniu 2023 roku⁶. Działania te przebiegały dwutorowo, obejmując badania sondażowe oraz prospekcję z zastosowaniem detektorów metali.

Pierwszy etap prac polegał na wykonaniu wykopu (I/2023) o powierzchni 6 m² w celu rozpoznania konstrukcji wału, pozyskania ruchomego materiału zabytkowego oraz pobrania ewentualnych prób umożliwiających datowanie bezwzględne obiektu.

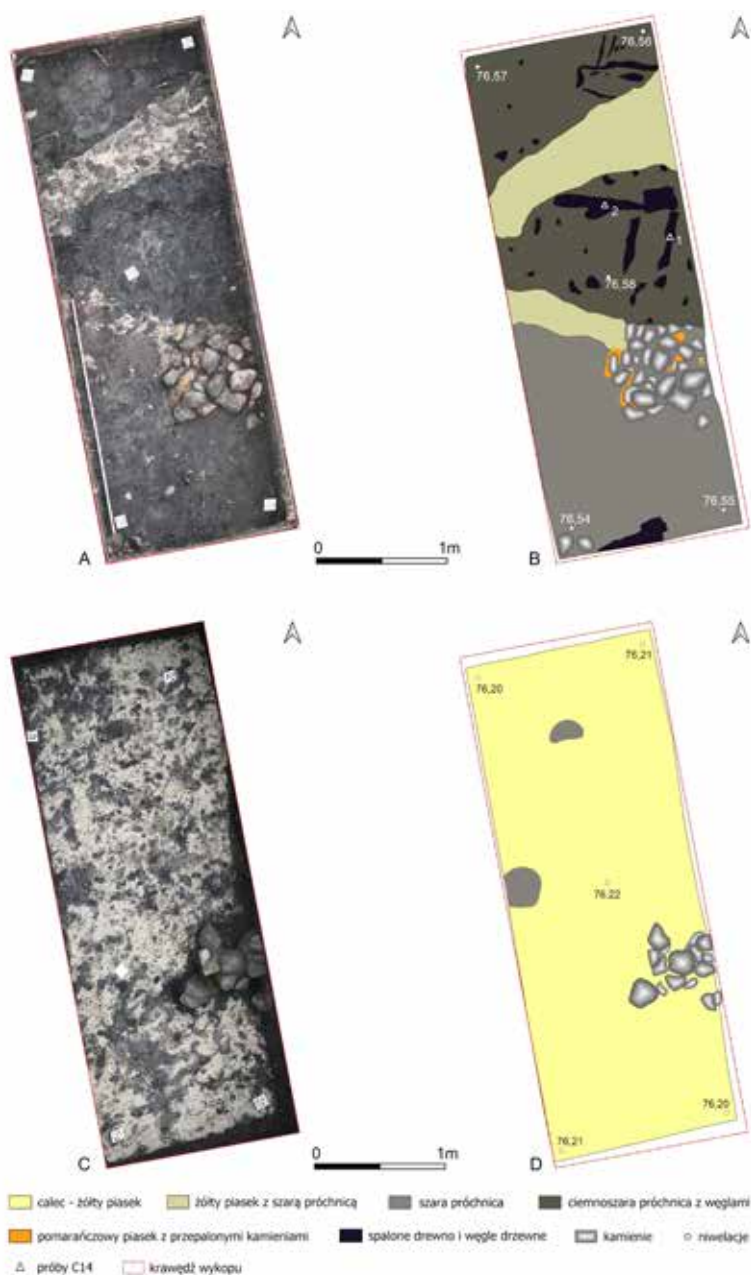
Początkowo planowano założenie wykopu w obrębie dobrze zachowanego zachodniego odcinka wału. Z uwagi jednak na występowanie w tym rejonie stanowiska pałecznicy rurkowej *Macrotrophula fistulosa* (Holmsk.) – grzyba ujętego w *Czerwonej liście roślin i grzybów Polski* jako gatunek rzadki (R), potencjalnie zagrożony z powodu ograniczonego zasięgu geograficznego i małych obszarów siedliskowych (Mirek, 2006), zdecydowano o zmianie lokalizacji wykopu. Ostatecznie sondaż wytyczono w północnej, zniwelowanej części obwodu obronnego (ryc. 2, 5).

Nawarstwienia w wykopie I/2023 o wymiarach 4 x 1,5 m, zorientowanym dłuższą osią na linii północny zachód – południowy wschód, eksplorowano łączoną metodą warstw mechanicznych oraz naturalnych. Po usunięciu wierzchniej warstwy szarobieżowego murszu, przy północno-wschodnim profilu na głębokości około 0,35 m odsłonięto skupisko przepalonych kamieni otczakowych, między którymi zalegała soczewa rdzawożółtego gruboziarnistego piasku z pokruszonymi kamieniami (ryc. 5: A, B: 6). W centralnej i północnej części wykopu, na głębokości około 0,4 m (spąg I warstwy mechanicznej) odnotowano warstwę ciemnobrunatnej próchnicy miąższości do 0,25 m z dużą zawartością spalenizny oraz zwęglonymi bierwionami⁷. Opisywana struktura przecięta była wstawami jasnoszarego piasku z niewielką domieszką murszu. Choć możliwe było wydzielenie pojedynczych poziomych elementów konstrukcyjnych, to niewielkie wymiary wykopu ograniczyły poczynienie szerszych obserwacji dotyczących się sposobu budowy wału. Z poziomu spalenizny pobrano dwie próby węgla drzewnych (nr RGC/2023/1–2), które przekazano do Laboratorium Datowań Bezwzględnych w Krakowie (ryc. 5: B)⁸. Uzyskane wyniki datowań wskazują, że wał został wzniesiony w początkach epoki żelaza (ryc. 7). Obie daty prezentują bardzo zbliżone wyniki mieszczące się zasadniczo w halsztackim *plateau*: 804–483 p.n.e./773–423 p.n.e. (2 σ). Mursz zalegający bezpośrednio nad relikami drewnianej konstrukcji wału wskazuje, że materiał do jego budowy pozyskano z dna dolinnego, zapewne z najbliższego otoczenia wznoszonego obiektu. Na kolejnym poziomie eksploracji (spąg II warstwy mechanicznej), poniżej skupiska kamieni, stwierdzono obecność drugiej warstwy eratyków

⁶ Badaniami archeologicznymi kierował Marcin Krzepakowski z ramienia Fundacji Relicta, w współpracy z Grzegorzem Szczurkiem, Arturem Golisem i Robertem Rybickim. W badaniach wykopaliskowych brali udział również Jerzy Śniegowski i Bartosz Żarkowski – studenci Wydziału Archeologii UAM w Poznaniu.

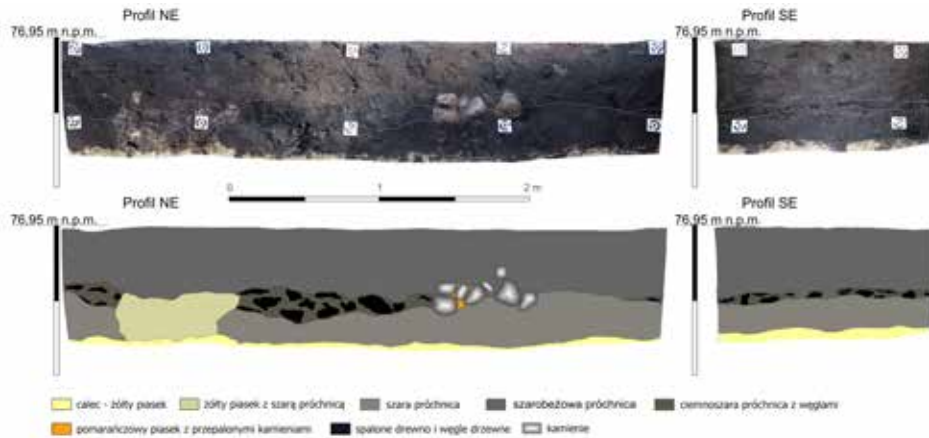
⁷ Elementy te miejscami (przy profilu NW) zachowały się postaci nadpalonego drewna o brunatnej barwie.

⁸ Analizę C14 wykonał prof. dr hab. inż. Marek Krapiec.

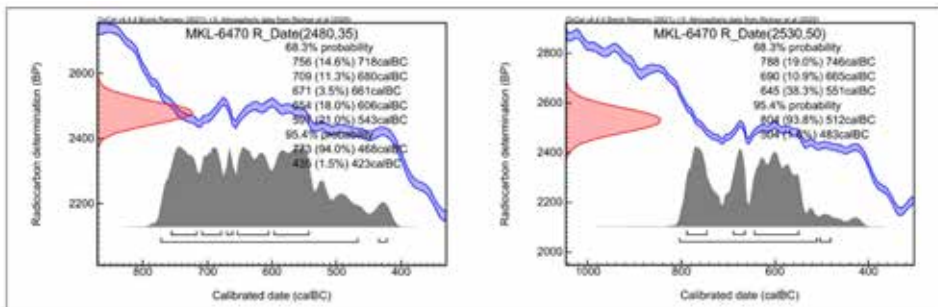
Ryc. 5. Rogaczewo Wielkie, gm. Krzywiń, stan. 22. Rzuty fotogrametryczne i rysunki profilu NE i SE sondażu I: A, B – spąg I warstwy mechanicznej (poziom konstrukcji drewnianej wału); C, D – spąg II warstwy mechanicznej (fot. i rys. M. Krzepakowski)

Fig. 5. Rogaczewo Wielkie, Krzywiń Commune, site 22. Photogrammetric projections and drawings of NE and SE profile of test pit I: A, B – bottom of 1st mechanical layer (level of wooden rampart construction); C, D – bottom of 2nd mechanical layer (photo and drawing by M. Krzepakowski)

Ryc. 6. Rogaczewo Wielkie, gm. Krzywiń, stan. 22. Rzuty pionowe profilu NE i SE wykopu sondażowego I (fot. i rys. M. Krzepkowski)

Fig. 6. Rogaczewo Wielkie, Krzywiń Commune, site 22. Vertical projections of NE and SE profile of test pit I (photo and drawing by M. Krzepkowski)

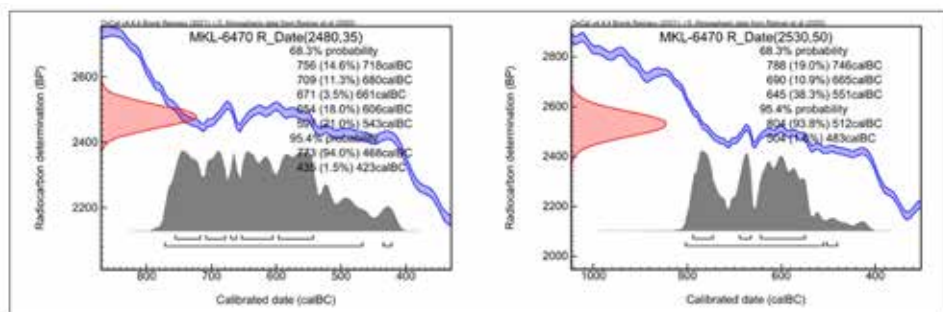

Ryc. 7. Rogaczewo Wielkie, gm. Krzywiń, stan. 22. Wykresy kalibracji wyników datowań radiowęglowych ze spalonych elementów drewnianych wału (oprac. M. Krąpiec)

Fig. 7. Rogaczewo Wielkie, Krzywiń Commune, site 22. Calibration charts of radiocarbon dating results of burnt wooden rampart fragments (compiled by M. Krąpiec)

o nieco mniejszej średnicy i w luźniejszym już układzie (ryc. 5: C, D): 6). Pod warstwą zawierającą spaleniznę zalegała warstwa szarej próchnicy o miąższości około 0,3 m z zawartością organiki. Poziom piaszczystego calca osiągnięto na głębokości około 0,8 m od współczesnego poziomu gruntu (około 76,10 m n.p.m.). Na tym poziomie odnotowano zarysy dwóch potencjalnych dołków posłupowych z wypełniskiem w postaci szarej próchnicy, których jednak nie eksplorowano z uwagi na szybki napływ wód gruntowych (ryc. 5: C, D). Z nawarstwień wyeksplorowanych w obrębie wykopu sondażowego nie pozyskano ruchomego materiału zabytkowego.

Prospekcja z zastosowaniem detektorów metali prowadzona była w obrębie samego obiektu obronnego, jak i na zachód od niego (ryc. 8). Działania te utrudniał wysoki poziom wód gruntowych, miejscami występujących się na głębokości 0,15 m. Z tego też względu nie rozpoznano całego obszaru wytypowanego do badań.

Ryc. 8. Rogaczewo Wielkie, gm. Krzywiń, stan. 22. Zakres planowanej prospekcji z zastosowaniem detektorów metali z naniesionymi trasami uczestników oraz lokalizacją pozyskanych zabytków (oprac. M. Krzepakowski, R. Rybicki)

Fig. 8. Rogaczewo Wielkie, Krzywiń Commune, site 22. Range of planned metal detector survey with marked routes of participants and artefact findspots (compiled by M. Krzepakowski, R. Rybicki)

Wśród przedmiotów metalowych podjętych podczas prospekcji dominowały współczesne przedmioty żelazne (elementy sprzętu rolniczego, śruby, gwoździe, druty itp.). Zainwentaryzowano jednak 14 zabytków, których chronologia zamyka się w przedziale od średniowiecza po XX wiek lub musi pozostać nieokreślona. Co znamienne, podczas kilkudniowej prospekcji nie pozyskano ani jednego zabytku związanego z osadnictwem pradziejowym, w szczególności korespondującym z chronologią założenia obronnego.

Najstarszym artefaktem jest podkova żelazna z szeroką ramą o wymiarach 9 x 9,4 (ryc. 9: 1A, B). Okaz ten datować należy ogólnie na okres późnego średniowiecza (Kaźmierczyk, 1978). Podobnie datować można prawdopodobnie połowę drugiej podkowy, silnie skorodowanej na skutek długotrwałego zalagania w wilgotnym środowisku. Fragmenty pozostałych 2 podków zakwalifikować należy, ze względu na ich formę, do nowożytnych wyrobów kowalskich. Wśród pozostałych zabytków żelaznych wiązanych z dużym prawdopodobieństwem z najmłodszym odcinkiem dziejów, wymienić należy młotek, kulkę żelazną o średnicy 1,5 cm i placek żużla żelaznego. Wyroby z metali kolorowych z tego okresu to ramię niewielkiego krzyżyka cynowego (?), kulisty pocisk ołowiany, seczyryk z okładzinami zdobionymi reliefem kwiatowym i przedstawieniem pszczoły oraz mosiężny żeton dominialny (XIX – 1. poł. XX wieku) ze słabo czytelną cyfrą 1. Zły stan zachowania żetonu uniemożliwia identyfikację majątku, dla którego został wybity. Podczas prospekcji pozyskano również

Ryc. 9. Zabytki pozyskane podczas prospekcji z zastosowaniem detektorów metali: 1A–1B – żelazo; 2A–2D – stop miedzi (fot. i oprac. M. Krzepkowski)

Fig. 9. Artefacts recovered during metal detector survey: 1A–1B – iron; 2A–2D – copper alloy (photo and compilation by M. Krzepkowski)

4 fragmenty nieszkliwionej ceramiki nowożytnego pochodzące najprawdopodobniej z brzuśca jednego naczynia wypalonego w atmosferze utleniającej.

Interesującym zabytkiem, o niejasnej chronologii, jest grubościenny wazowaty przedmiot, pusty w środku, odlany ze stopu miedzi o masie 248,76 g (ryc. 9: 2A–D). Jego całkowita wysokość wynosi 6 cm, a średnica baniastej części dolnej (?) – 5,6 cm. Przedmiot zaopatrzony jest w rozszerzającą się ku wylotowi stożkową „szyjką” o długości 2,5 cm i średnicy wewnętrznej otworu sięgającej 2,9 cm. Górna krawędź jest płaska i nosi ślady obróbki pilnikiem. Poniżej lekko pogrubionej od zewnątrz krawędzi widoczny jest owalny otwór do mocowania o wymiarach 0,5 x 0,3 cm. Niewykluczone, że analogiczny otwór znajdował się na przeciwległej ścianie szyjki, która w tym miejscu jest wyszczerbiona.

Analiza regularnego ornamentu pokrywającego dolną powierzchnię „brzuśca” składającego się ze zdwojonych rytych okręgów wskazuje, że wykonano go metodą toczenia. W tym przypadku mamy zapewne do czynienia z nowożytnym lub wręcz współczesnym wyrobem (XIX–XX wieku)⁹. Dość uniwersalna forma uniemożliwia jednoznaczne określenie funkcji przedmiotu. Najbardziej prawdopodobne wydaje się określić go jako uchwyt do drzwi lub gałki laski.

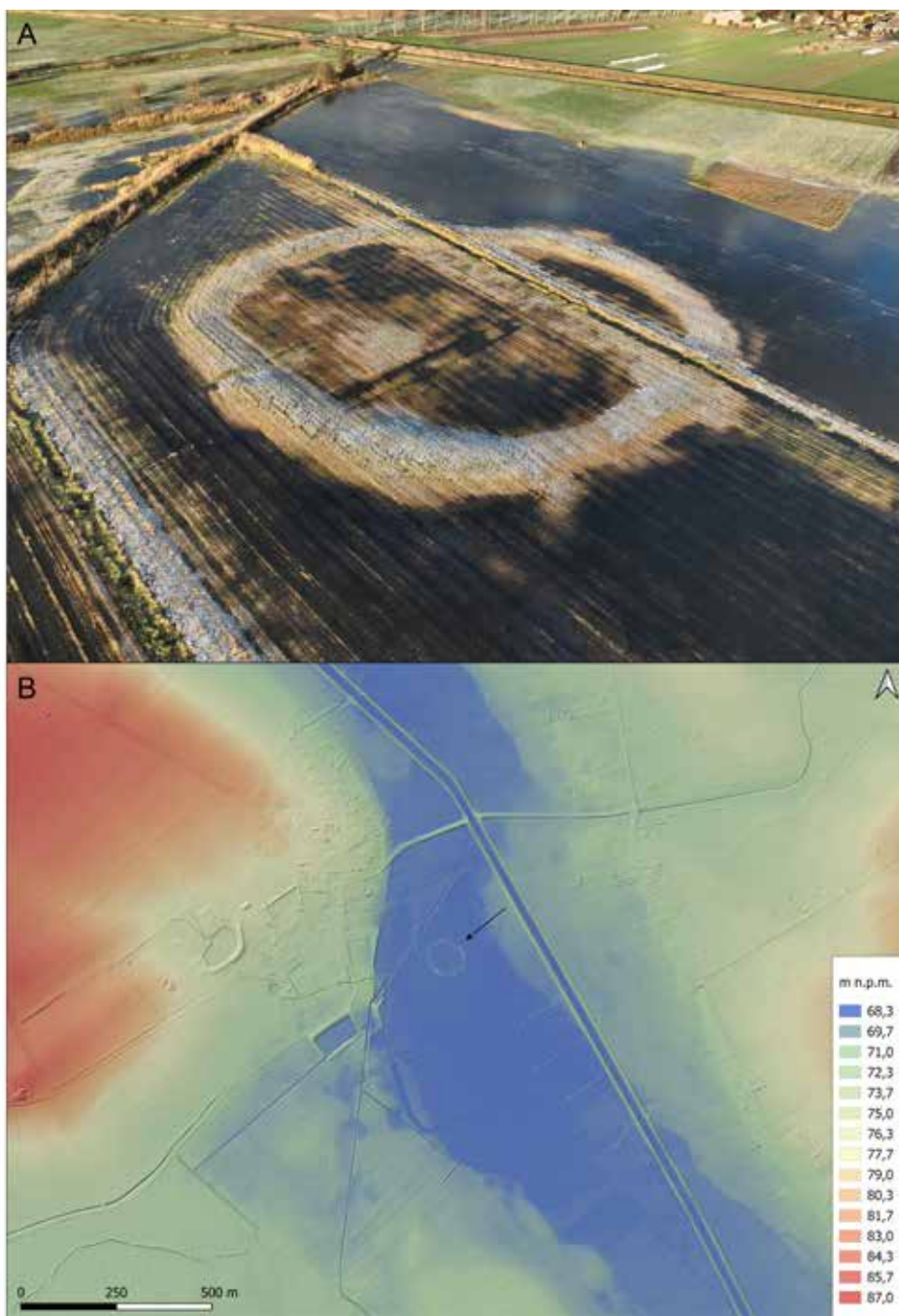
UWAGI KOŃCOWE

W 1999 roku, dzięki aerofotografii, doszło do odkrycia grodziska z początków epoki żelaza w Jurkowie gm. Krzywiń, co ze zrozumiałych względów spotkało się ze sporym oddźwiękiem w środowisku naukowym (Nowakowski, Rączkowski, 2000; Wyrwińska, 2001; Kobyliński, 2005, s. 76, 92, ryc. 58; Żuk, 2005, s. 56, ryc. 5; Harding, Rączkowski, Ważny, 2009)¹⁰. Obiekt ten, położony w dnie doliny Obry (Kanał Kościański), szczególnie efektownie prezentuje się na fotografiach lotniczych wykonywanych podczas wczesnowiosennych roztopów (ryc. 10: A). Niemal ćwierć wieku później, dzięki zainteresowaniom archeologicznym i zaangażowaniu pracowników ZPKWW, w Rogaczewie Wielkim – miejscowości oddalonej o około 7 km na północny wschód od Jurkowa, zidentyfikowano kolejny obiekt obronny. Badania sondażowe i pierwsze wyniki datowania metodą radiowęglową elementów konstrukcyjnych wału wskazują, że założenie to powstało w początkach epoki żelaza. Naszą uwagę zwraca analogiczne położenie obu osad obronnych, wzniesionych w partiach dennych podmokłych dolin rzecznych. Obiekty te charakteryzują się również podobną formą i stanem zachowania, choć grodzisko rogaczewskie ma powierzchnię całkowitą o około 30% większą (ryc. 11: A, B)¹¹.

⁹ Przedmiot zlokalizowany był na podwyższeniu terenowym w centralnej części majdanu na głębokości około 0,2 m. Podczas eksploracji zwrócono uwagę na fragment współczesnego szkła tafelowego w bezpośrednim sąsiedztwie podejmowanego przedmiotu.

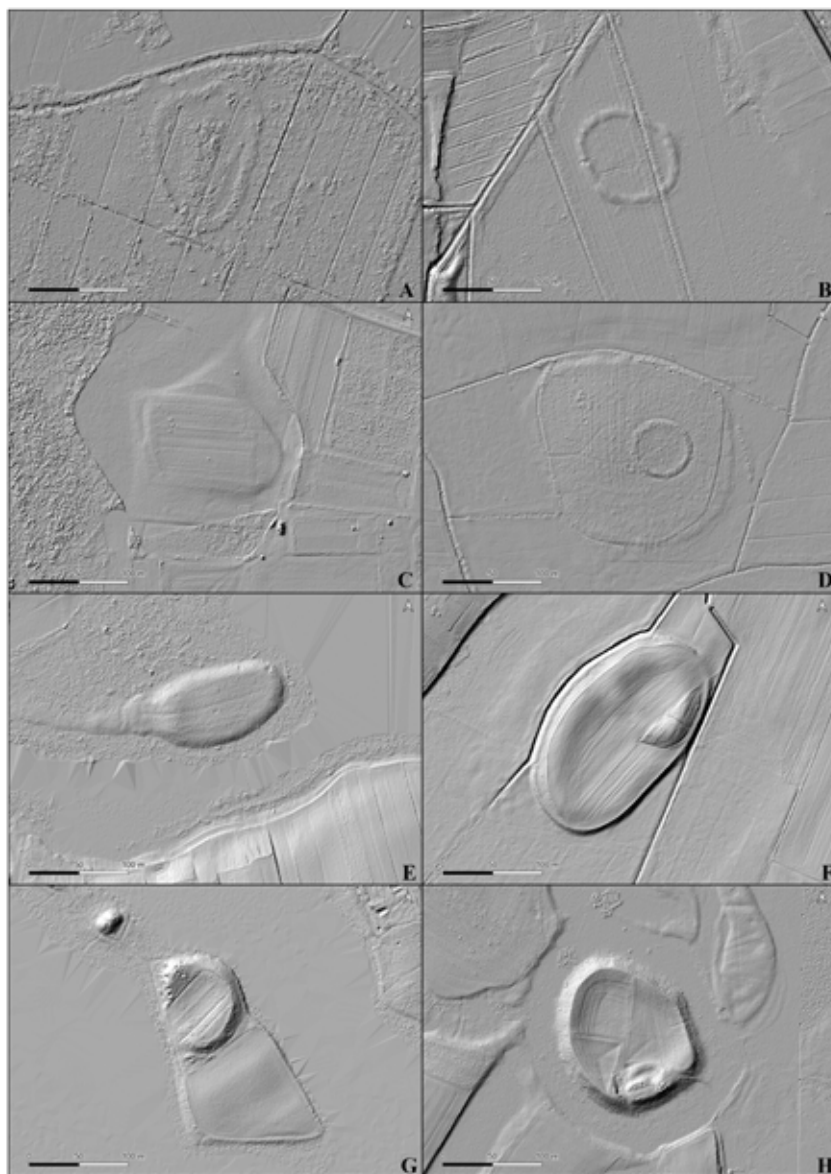
¹⁰ Stanowisko nr 49 w Jurkowie, AZP 61-26/186.

¹¹ Całkowita powierzchnia obiektu w Rogaczewie Wielkim wynosi około 1,22 ha, a grodziska w Jurkowie 0,83 ha.

Ryc. 10. Fotografia ukośna grodziska w Jurkowie, gm. Krzywiń (grudzień 2023) oraz jego lokalizacja na CNMT w skali barwnej (fot. i oprac. M. Krzepkowski, za: geoportal.gov.pl)

Fig. 10. Oblique photo of the settlement site in Jurków, Krzywiń Commune (December 2023) and its location on the CNMT in colour scale (photo and compilation by M. Krzepkowski, after: geoportal.gov.pl)

Ryc. 11. Porównanie kształtu i wielkości obiektów obronnych z wczesnej epoki żelaza z terenów południowej Wielkopolski: A – Rogaczewo Wielkie, gm. Krzywiń; B – Jurkowo, gm. Krzywiń; C – Przemęt, gm. loco; D – Bieganin, gm. Raszków; E – Cichowo, gm. Krzywiń; F – Grodzisko, gm. Pleszew; G – Kórnik-Bnin, gm. Kórnik; H – Tarnowa, gm. Pызdry (oprac. M. Krzepkowski, G. Szczurek, za: geoport.gov.pl)

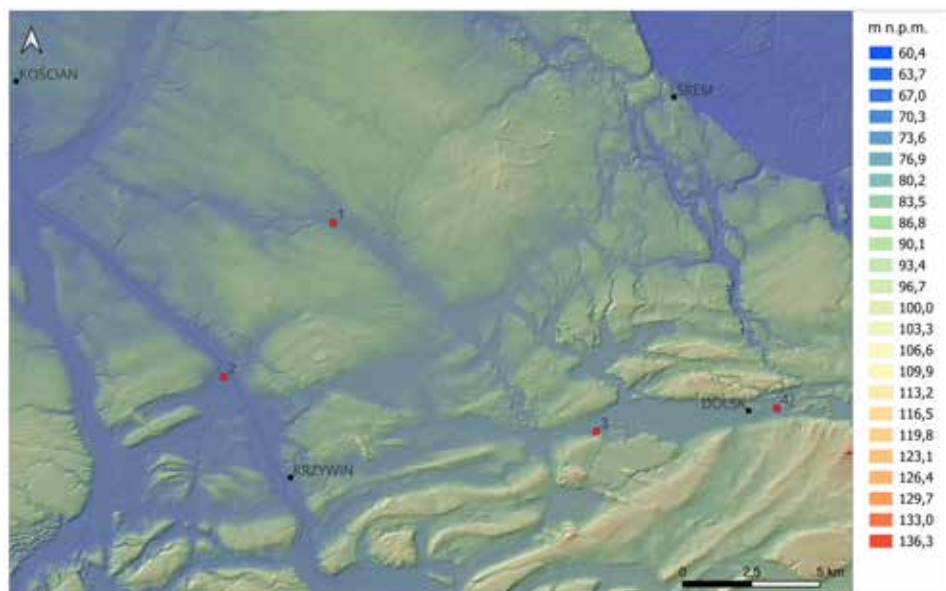
Fig. 11. Comparison of the shape and size of Early Iron Age defensive structures from southern Wielkopolska: A – Rogaczewo Wielkie, Krzywiń Commune; B – Jurkowo, Krzywiń Commune; C – Przemęt, Przemęt Commune; D – Bieganin, Raszków Commune; E – Cichowo, Krzywiń Commune; F – Grodzisko, Pleszew Commune; G – Kórnik-Bnin, Kórnik Commune; H – Tarnowa, Pызdry Commune (compiled by M. Krzepkowski, G. Szczurek, after: geoport.gov.pl)

Jak zauważyli wcześniej Artur Golis i Hanna Nowak (2020), kluczowym zagadnieniem badawczym powinno być precyzyjne ustalenie relacji chronologicznych między obiektami w Rogaczewie Wielkim i Jurkowie.

Od czasów opublikowania przez Tadeusza Malinowskiego (1955) pierwszego podsumowania i omówienia grodzisk tzw. kultury łużyckiej w Wielkopolsce minęło już blisko 70 lat. Ujęte w tym opracowaniu 32 obiekty łączone z początkiem epoki żelaza okazały się być w niemalże połowie założeniami obronnymi o metryce wczesnośredniowiecznej. Badania weryfikacyjne z lat 1974–1979 pozwoliły listę tę zawęzić do 18 pewnych osad obronnych datowanych na okres halsztacki (Śmigielski, 1993). Kolejne lata przyniosły jej poszerzenie o zaledwie dwa nowe grodziska i najprawdopodobniej jedno „wielkie grodzisko” ze schyłku epoki brązu (Nowakowski, Rączkowski, 2000; Wyrwińska, 2001; Janiak, 2003; Szczurek, 2018).

Przywołujemy te dane liczbowe celem podkreślenia doniosłości odkrycia w Rogaczewie Wielkim i wskazania, jak ogromne możliwości stwarza teledetekcja w nowoczesnych badaniach nad osadnictwem obronnym społeczności łużyckich pól popielnicowych. W przypadku obiektu w Rogaczewie Wielkim, poza oczywistym faktem uzupełnienia listy wielkopolskich grodzisk z okresu halsztackiego (listy, która w przewidywalnej przyszłości niechybnie ulegnie poszerzeniu), na szczególną uwagę zasługuje intensywność występowania obiektów tego typu na relatywnie małej przestrzeni. Skupisko obejmujące założenie w Jurkowie, Rogaczewie Wielkim, Cichowie (wszystkie na terenie gminy Krzywiń) oraz najprawdopodobniej w Dolsku, gm. loco, stanowi doskonały poligon badawczy dla studiów mikroregionalnych i próby wyjaśnienia miejsca oraz funkcji ówczesnych grodów (?) w sieci osadniczej południowej Wielkopolski (ryc. 12). Realizacja tego fascynującego zadania wymaga długotrwałych i interdyscyplinarnych badań, nie ulega jednak wątpliwości, że wysiłek ten należy podjąć. Prace te mogą stanowić otwarcie nowego rozdziału w badaniach nad osadnictwem obronnym Wielkopolski w dobie wczesnej epoki żelaza, wyrwać je z impasu, w którym od kilku dekad niewątpliwie się znajdują.

Kiedy ogłoszono wynik analizy dendrochronologicznej „pierwszej fazy Biskupina”, datujący powstanie osady na 738/737 rok p.n.e., część środowiska archeologicznego przyjęła je z zastrzeżeniami. Data ta obaliła poprzedni schemat chronologiczny powstawania i okresu użytkowania osad obronnych z okresu halsztackiego w Wielkopolsce. Pozostałe i wciąż nieliczne daty zdają się potwierdzać ogólne ramy chronologiczne dla zjawiska budowy grodów. Oznaczenia uzyskane metodami dendrochronologiczną czy radiowęglową są jednak wciąż ubogie i dotyczą zaledwie kilku grodzisk (Kaczmarek, Szczurek, 2015, s. 265–267). Uzyskane dwie pierwsze daty dla konstrukcji drewnianej rogaczewskiego wału dobrze wpisują się w dotychczasowe obserwacje, choć ich niska precyzja jest wysoce niesatysfakcjonująca. Dysponujemy bowiem wyłącznie wynikami datowań radiowęglowych i to z wyraźnym „halsztackim *plateau*”. Uzyskane wyniki są bardziej akceptowalne, przyjmując założenie, że ich wiek znajduje się w starszej części odcinka czasu określonego przez zakres prawdopodobieństwa (VIII wiek p.n.e).

Ryc. 12. Lokalizacja obiektów obronnych z wczesnej epoki żelaza we wschodniej części Pojezierza Krzywińskiego: 1 – Rogaczewo Wielkie, gm. Krzywiń, 2 – Jurkowo, gm. Krzywiń; 3 – Cichowo, gm. Krzywiń, 4 – Dolsk, gm. loco – obiekt domniemany (oprac. M. Krzepakowski, G. Szczurek, za: geoportal.gov.pl)

Fig. 12. Location of Early Iron Age defensive structures in the eastern part of Krzywiń Lake District: 1 – Rogaczewo Wielkie, Krzywiń Commune, 2 – Jurkowo, Krzywiń Commune; 3 – Cichowo, Krzywiń Commune, 4 – Dolsk, Dols Commune – presumed structure (compiled by M. Krzepakowski, G. Szczurek, after: geoportal.gov.pl)

W świetle uzyskanych dat bezwzględnych okres budowy pierwszych osad obronnych w Wielkopolsce i na terenach przyległych przez społeczność łużyckich pól popielnicowych można wstępnie datować na krótko przed połową VIII wieku p.n.e. (~ 755–750 p.n.e.). Nie można jednak wykluczyć, że niektóre osady zostały zbudowane jeszcze wcześniej. Przyszłe badania powinny zatem dążyć do ustalenia chronologii wszystkich takich struktur na Niżu Polskim, a przede wszystkim czasu ich użytkowania i porzucania, zwłaszcza w kontekście zmian klimatycznych, które miały miejsce przy przejściu od okresu subborealnego do subatlantyckiego (Kaczmarek, Szczurek, 2015, s. 266–267).

Niezależnie od wcześniejszych badań, geneza, chronologia i funkcja ufortyfikowanych osad wzniesionych przez społeczności „łużyckie” są wciąż żywymi zagadnieniami badawczymi, wymagającymi nowego spojrzenia. Odkrycie w Rogaczewie Wielkim jest ku temu doskonałą okazją. Powierzchnia założenia wynosząca niewiele ponad 1 ha pozwala lokować to grodzisko w grupie mniejszych obiektów (1,1–1,3 ha), znanych np. z Bnina, pow. poznański, Jankowa, pow. inowrocławski, Koziegłów i Świętnem, pow. koniński, czy pobliskiego Cichowa, pow. kościański. Dotychczasowe, na ogół dość fragmentaryczne badania inwazyjne, nie dają satysfakcjonujących

odpowiedzi na najbardziej palące pytania, jak na przykład o sposób rozplanowania zabudowy w obrębie obwodu obronnego. Zagadkowa, trapezowata struktura czytelna na modelu obiektu w Rogaczewie Wielkim jawi się w tym kontekście niezwykle interesująco.

Identyfikacja kolejnego grodziska z wczesnej epoki brązu w znakomity sposób wzbogaca naszą wiedzę o przeszłości ziemi kościańskiej, uzupełniając obraz osadnictwa nadobrzańskiego we wczesnej epoce żelaza. Stanowisko o własnej formie krajobrazowej, które otrzymało nr 22 w Rogaczewie Wielkim i nr 129 na obszarze AZP znacznie podnosi walory kulturowe Parku Krajobrazowego im. Dezyderego Chłapowskiego.

Kompleksowe, interdyscyplinarne prace badawcze zespół autorski planuje podjąć już w 2025 roku. Przyszłe badania inwazyjne powinny zostać poprzedzone prospekcją geofizyczną. Uzyskanie szerszej wiedzy o konstrukcji wału i zadokumentowanie pełnej sekwencji nawarstwień obwodu obronnego wymaga przeprowadzenia szerszych prac wykopaliskowych obejmujących przekop przez jego dobrze zachowany odcinek. Cennych informacji powinny dostarczyć badania sondażowe na majdanie. Te ostatnie mogą wyjaśnić, w jaki sposób zorganizowane było wnętrze grodu i czy nie pełnił on wyłącznie funkcji refugialnej w przypadku zagrożenia. Na taką opcję zadaje się wskazywać zupełny brak ruchomego materiału zabytkowego zarówno z wykopu sondażowego, jak i z prospekcji z zastosowaniem detektorów metali. W tym przypadku pamiętać należy jednak o bardzo małej powierzchni przebadanej wykopaliskowo (zaledwie 6 m²).

Gruntowniejsze rozpoznanie tego imponującego stanowiska pozwoli przygotować pełną dokumentację niezbędną do ujęcia grodziska w Rogaczewie Wielkim w rejestrze zabytków.

BIBLIOGRAFIA

- Czerniak, L. (1982). *Sprawozdanie z badań powierzchniowych przeprowadzonych w ramach „Archeologicznego Zdjęcia Polski” na obszarze 60-27* (maszynopis, za: <https://zabytek.pl>).
- Golis, A., Nowak, H. (2020). Wykorzystanie zobrażeń lotniczych w analizie potencjalnych stanowisk archeologicznych z terenu Parku Krajobrazowego im. Dezyderego Chłapowskiego i obszarów przyległych. *Biuletyn Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego*, 27(29), 28–59.
- Harding, A., Rączkowski, W., Ważny, T. (2009). The date and internal organization of Early Iron Age fortified sites in north-western Poland: new results from geophysical survey and dendrochronological dating. *Przegląd Archeologiczny*, 57, 39–71.
- Hensel, W., Hilczer-Kurmatowska, Z., Łosińska, A. (1995). *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 7. Poznań – Toruń: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Janiak, R. (2003). *Grody kultury lużyckiej w międzyrzeczu górnej Warty i Prosnę*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Kaczmarek, M., Szczurek, G. (2015). The Early Iron Age Fortified Settlements in Wielkopolska (western Poland) – past and present perspectives in archaeological research. *Praehistorische Zeitschrift*, 90(1–2), 245–270.

- Kaźmierczyk, J. (1978). *Podkowy na Śląsku w X–XIV wieku. Studia z dziejów kultury materialnej*. Wrocław: Polska Akademia Nauk.
- Kobyliński, Z. (2005). *Archeologia lotnicza w Polsce. Osiem dekad wzlotów i upadków*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kondracki, J. (2009). *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalenko, W. (1938). *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prahistoryczne.
- Malinowski, T. (1955). Grodziska ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce. *Fontes Archaeologici Posenienses*, 5, 1–48.
- Mirek, Z. (2006). *Red list of plants and fungi in Poland = Czerwona lista roślin i grzybów Polski*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN.
- Nowakowski, J., Rączkowski, W. (2000). Refutation of the myth: new fortified settlement from Late Bronze Age/Early Iron Age in Wielkopolska region (Poland). *Antiquity*, 74, 765–766.
- Szczurek, G. (2018). Wielowieś nad Prosną – reinterpretacja umocnień „Wzgórza Małgorzatka”. W: J. Wierzbicki (red.), *Badania archeologiczne na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej w latach 2013–2017* (s. 93–100). Poznań: Instytut Archeologii UAM.
- Śmigieński, W. (1993). Grodziska ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce. W: F. Rożnowski (red.), *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata que Franciscus Rożnowski curavit* (s. 348–357). Słupsk – Poznań: WSP-Sorus.
- Wyrwińska, E. (2001). Gród ludności kultury łużyckiej w Jurkowie. *Kronika Wielkopolski*, 4(100), 124–128.
- Żuk, L. (2005). Dokąd prowadzisz Biskupinie? W: J. Nowakowski, A. Prinke, W. Rączkowski (red.), *Biskupin... i co dalej? Zdjęcia lotnicze w polskiej archeologii* (s. 51–70). Poznań: Instytut Prahistorii UAM, Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

Strony internetowe

<https://www.geoportal.gov.pl> (dostęp z dnia 11.02.2023 r.)

<http://igrek.amzp.pl> (dostęp z dnia 11.02.2023 r.)

https://zabytek.pl/pl/obiekty/osada854929/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_A__EA.1025486/1 (dostęp: 22.01.2024 r.)

EARLY IRON AGE STRONGHOLD IN ROGACZEW WIELKI, COMMUNE, KRZYWIŃ, DISTRICT KOŚCIAŃSKI (SITE 22, AZP 60-27/129). RESULTS OF PRELIMINARY VERIFICATION RESEARCH

Summary

This paper discusses the preliminary results of the research carried out at a fortified settlement dating from the Hallstatt period in the village of Rogaczewo Wielkie, Kościan District, Wielkopolska Province. The site was discovered in 2019 as a result of LiDAR data analyses. At this stage of research, the scope of work on this highly intriguing site was limited to a comprehensive analysis of archival material, a numerical terrain model, surface surveys and a small test pit.

The defensive structure is located in the bottom of a wet valley, approximately 0.6 km wide, of a now channelised watercourse, now referred to as the Racocki Rów or Rów Wysokoć. The site in

question consists of a strongly levelled oval earth rampart with a base reaching 14 m in width and a relative height of no more than 1 m. The total area of the site is 1.22 ha. The newly discovered fortified settlement at Rogaczewo Wielkie was subject to brief investigation in November and December 2023. In the first stage of the research, a 6 m² test pit was excavated to identify the construction details of the rampart, recover the archaeological record and take samples to allow absolute dating of the site. The small dimensions of the test pit make it impossible to identify the type of the registered stone, timber and earthwork structure. Two charcoal samples were collected from the burn layer and sent to the Laboratory of Relative Dating in Kraków. The dating results indicate that the rampart was erected at the beginning of the Iron Age. Both dates show very similar results falling essentially within the Hallstatt plateau: 804 – 483 BC/773 – 423 BC (2σ). No artefacts were recovered from the test pit. Similarly, several-day long metal detector survey produced no prehistoric artefacts, in particular corresponding to the absolute chronology of the fortified settlement.

The obtained results of radiocarbon dating make it possible to include the Rogaczewo settlement in the catalogue of Wielkopolska fortified settlements of the Hallstatt period. The research, which will be continued, provide an excellent example of model cooperation between archaeological circles and institutions and enthusiasts who are not professionally involved in the protection of archaeological cultural heritage. The results give reason to believe that carefully conducted research may lead to a significant expansion of the list of defensive structures dating from the beginning of the Iron Age in the Wielkopolska region.